

8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40–41, 43, 44 – 45. – Ст. 529.

9. Положення про Державну судову адміністрацію : затверджено рішенням Ради суддів України від 22 жовтня 2010 року № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/dsa/>.

10. Запорожець М. Система органів організаційного забезпечення діяльності судів України [Електронний ресурс] / М. Запорожець // Право України. – 2004. – № 1. – Режим доступу : <http://www.ppravoznavec.com.ua/period/chapter/2/35/1358>.

11. Про Вищу раду юстиції : Закон України від 15 січня 1998 року № 22/98 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146.

Вильгушинский М. И. Отдельные аспекты административно-правового регулирования взаимодействия судов с органами местного самоуправления.

В статье проанализированы основные составляющие государственно-властного механизма сквозь призму научного исследования взаимодействия судов с органами местного самоуправления. Определены основные пути взаимодействия и перспективы усовершенствования административно-правового регулирования.

Ключевые слова: взаимодействие, суды, органы местного самоуправления, административное регулирование, правовое регулирование, присяжный, территориальная община.

Vilgushinsky M. J. Some aspects of administrative and legal regulation of the interaction between courts and local self government.

The basic components of state and power mechanism in the light of scientific research cooperation with courts and local self governments. The main ways of cooperation and prospects for improvement of administrative regulations.

Key words: interaction, courts, local governments, administrative regulation, regulation, juries, local community.

УДК 347.415:347.211:347.2/3

С. Я. Вавженчук,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного та трудового права юридичного факультету

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

**ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ
ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ЦІННИХ ПАПЕРІВ
У ПОСТКОДИФІКАЦІЙНИЙ ПЕРІОД**

У статті розглянуто сутність цінних паперів, а також їх особливості, окрему увагу приділено доктринальним підходам щодо розуміння поняття цінних паперів.

Ключові слова: цінні папери, об'єкти цивільних прав.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин не можна заперечувати тієї тези, що протягом усього періоду реформування права цінним паперам, як об'єктам цивільних прав, приділялася окрема увага. Це спричинено пріоритетами правового та суспільного розвитку, переорієнтацією на загальновизнані приватноправові цінності та стандарти. Саме тому ґрунтовне дослідження сутності цінних паперів, законодавства про цінні папери є доречним, адже це дає можливість виявити прогалини чинного законодавства та латентні проблеми правозастосування у сфері випуску, обігу та погашення цінних паперів. У першу чергу актуальність наукової розвідки обумовлена тим, що аналіз цивільного законодавства, яке покликане регулювати відносини щодо обігу цінних паперів у сучасних умовах розбудови в Україні демократичної та правової держави, дасть можливість глибше зрозуміти процес його трансформації та вектори розвитку.

Проблеми правового режиму цінних паперів були предметом наукових дискусій у різні періоди розвитку приватного права. Серед наукових досліджень, присвячених цінним паперам, варто відзначити праці таких відомих учених, як М. М. Агарков, В. А. Белов, П. В. Крашенінников, Ф. С. Карагусов, Є. О. Суханов, Н. Й. Нерсесов, Г. Ф. Шершеневич, В. Л. Яроцький та інші.

Втім, незважаючи на наявність численних наукових праць, категорія «цінні папери» потребує подальшого вивчення з огляду на переосмислення вихідних положень приватного законодавства відповідно до вимог сьогодення.

Тенденція дематеріалізації цінних паперів, проблеми удосконалення правової регламентації відносин з приводу обігу цінних паперів породжують актуальність теми та обумовлюють її вибір.

Метою статті є теоретичний аналіз сутності цінних паперів.

На початку наукової розвідки слід наголосити на тому, що цінні папери, будучи об'єктами цивільних прав, також можуть виступати об'єктами ринку цінних паперів. Втім одразу необхідно зауважити, що това-

ророзпорядчі цінні папери та чеки не можна розглядати як об'єкти ринку цінних паперів. Адже, як правильно зазначила Л. В. Панова, об'єктами ринку цінних паперів будуть лише ті цінні папери, володіння якими дозволить їх держателям отримати грошову вигоду [1, с. 65]. Такої думки неодноразово дотримуються науковці в юридичній літературі [2, с. 75–76; 3, с. 36–49].

З'ясувавши які цінні папери можуть виступати об'єктами ринку цінних паперів, визначимо сутність розглядуваних об'єктів цивільних прав.

Безумовно, розкриття сутності цінних паперів не буде повним без ретроспективного аспекту. Історично виникнення перших цінних паперів своїми коренями сягає середньовіччя, а ряд вчених вважає, що цей правовий інститут був відомий ще римлянам [4, с. 166]. Зокрема, в Індії праобрази цінних паперів були написані санскритом і мали назву *ondegui*, що в перекладі означає «папір, призначений для циркулювання» [5, с. 41].

Інститут цінного паперу формувався в рамках торгового права, що в період кодифікації європейського права (XVIII – початок XX століть) було імплементовано до системи цивільного права [6, с. 228]. Історично термін «цінні папери» в юридичній літературі почав широко застосовуватися з другої половини XIX ст. [7, с. 2]. Якщо ж говорити про його витоки у сучасному термінологічному значенні, то можна помітити, що точка відліку його появи та застосування бере початок у § 271 Німецького торгового кодексу 1862 р., що у подальшому було рецепійовано законодавством і доктриною дореволюційної Росії, а пізніше – СРСР і України як однієї із союзних республік [8, с. 18].

Незважаючи на таку давню історію появи терміна «цінний папір», слід констатувати відсутність єдиного уніфікованого підходу до розуміння його юридичної природи. На це свого часу вказував М. М. Агарков. Зокрема, він підкреслив, що такий термін не має єдиного чіткого визначення у сучасних законодавствах [9, с. 170]. Такої самої думки дотримувався Г. Ф. Шершеневич, який відзначав, що поняття цінних паперів не встигло

дотепер прояснитися ні в житті, ні в науці, ні в законодавстві [10, с. 4].

Зазначене пов'язане в першу чергу зі складною та багатогранною юридичною природою цінного папера, що і призвело до наявності різнорідних наукових підходів та концепцій, які у свою чергу полягають в окремих визначеннях терміна «цінний папір». Окрім цього, не можна не звернути увагу на твердження О. В. Кологойди, яка вказує на те, що класична теорія цінних паперів зараз зазнає випробувань у результаті впливу двох чинників – зменшення кількості наявних в обігу цінних паперів на пред'явника із відповідним збільшенням ролі іменних цінних паперів, а також застосування на фондових ринках новітніх технологічних досягнень, зокрема випуск цінних паперів у формі електронних записів поряд з відмовою від паперової форми документа [5, с. 46]. Дійсно, зазначені чинники так чи інакше розширюють уявлення про цінний папір і, як наслідок, змінюють межу розуміння сутності цінних паперів, що спричинює необхідність перегляду усталених теорій та підходів до розуміння цінного папера як об'єкта цивільних прав.

На сьогодні існує значна кількість досліджень сутності цінного папера, де наявні джерела можна поділити на дві основні групи, а саме: економічного та юридичного спрямування. Як влучно зазначає В. О. Лапач, економічну теорію досить побічно цікавить природа цінного папера, що простежується у відмові в сучасних економічних дослідженнях від спроб визначити сутність цінного папера з позиції економічної теорії, обмежившись лише нормативним глумаченням цього складного явища [11, с. 415]. У зв'язку з цим зростає необхідність у дослідженні категорії «цінний папір» з юридичного погляду, її сутності та правової природи.

Різнорідність розуміння юридичної природи цінного папера пов'язана не лише з моментом виникнення того чи іншого наукового підходу, що відображає думки науковців на певному етапі розвитку доктрини про цінні папери, а також із суб'єктивним баченням

автора правової природи цінних паперів з огляду на рельєфну трансформацію правовідносин у розглядуваній сфері. Не можна не погодитися з думкою В. Л. Яроцького, який зазначає на те, що основні напрями формулювання поняття цінного папера накопичувалися у період домінування документарної форми їх випуску та обігу [8, с. 65]. У зв'язку з цим можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку вчення про цінні папери помітною є незначна кількість фундаментальних досліджень сутності цінного паперу з урахуванням сучасних тенденцій розвитку ринку цінних паперів, де провідну роль відіграють цінні папери бездокументарної форми існування. Окрім цього, цікавою є думка О. В. Кологойди, яка наголошує на тому, що з появою нових комп'ютерних технологій цінний папір набув нової «електронної» форми, що взагалі поставило під сумнів використання у такому разі терміна «цінний папір» [5, с. 46] і, таким чином, підвищило нагальність здійснення фундаментальних досліджень даної тематики.

Найпоширенішою у науці є документарна концепція цінних паперів, прихильниками якої вважаються Є. О. Суханов, В. А. Белов та П. В. Крашенінніков, Ф. С. Карагусов та інші. Однак з появою цінних паперів бездокументарної форми рельєфно розвиваються інші концепції, зокрема такі, як концепція цінних паперів бездокументарної форми, договірна та інструментальна концепції. Так, відповідно до останньої цінні папери досліджуються за інструментальним підходом, тобто предметом наукової розробки стає правова матерія в цілому [12, с. 97–99]. Варто наголосити на популярності саме інструментальної концепції у сучасних дослідженнях цінних паперів, адже в її основі лежить намагання примирити дві протилежні концепції цінних паперів (документарну та бездокументарну) завдяки розширенню меж предмета наукової розробки та дослідження широкого спектру поняття цінних паперів без акценту на формі їх існування. Проте не можна заперечувати того, що в основу кожної концепції покладений унікальний підхід суб'єктивного характеру, що базується на

дослідженні окремого пласту такого складного та багатогранного правового явища як цінний папір.

Як наслідок, виходячи із різнорідності наукових підходів до розуміння цінних паперів сам термін «цінний папір», за словами Н. Й. Нерсесова, дотепер не має чіткого визначення ні в розмовній мові, ні в законодавстві [13, с. 138]. У більшості випадків законодавство відображає ту чи іншу правову модель цінного папера запропоновану свого часу доктриною. Саме тому є цікавим нормативний підхід до розуміння цінного папера.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» *цінні папери* – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам. Таким чином, законодавець визначає цінний папір через поняття документа. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» *документ* – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [14]. Доктрині також відомі визначення поняття документа. Наприклад, В. А. Белов визначає документ як інформаційний запис, що виконаний на паперовому носії, за зміст якого особа, що його склала, несе відповідальність, встановлену законодавством [15, с. 23].

Щодо бездокументарних цінних паперів, слід зазначити таке. Відповідно до ч. 3 ст. 195 ЦК України цінні папери можуть існувати як в документарній так і в бездокументарній формі відповідно до закону. Як наслідок, необхідно врахувати положення ч. 3 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», де зазначено, що цінні папери за формою існування поділяються на документарні та бездокументарні. Таким чином, проаналізувавши наведені легальні визначення, можна дійти висновку, що, на думку законодавця, бездокументарний цінний

папір може існувати у формі документа. Втім, думається, що бездокументарний цінний папір слід розглядати не як класичний документ, а як обліковий запис або електронний документ. За цих обставин необхідно врахувати Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [16], а саме ч. 1 ст. 5, в якій зазначено, що *електронний документ* – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. З огляду на наведене, електронний документ є видом документа, а отже, формально має ознаки юридичного документа. Проте зазначене слід розглядати як застосування законодавцем прийому юридичної фікції, адже запропонований підхід не вирішує питання віднесення бездокументарних цінних паперів до категорії речей та можливості застосування щодо них речово-правових способів захисту. В цілому розглядувані легальні визначення не орієнтовані виключно на документарну концепцію цінного папера через віднесення законодавцем бездокументарного цінного папера до юридичної категорії документа.

Цивільний та Господарський кодекси України також містять визначення поняття «цінний папір» та тлумачать його через призму документа. Більше того, Цивільний кодекс України навіть виділяє окрему главу 14, що присвячена цінним паперам саме як *об'єктам цивільних прав*, що значно звужує можливість застосування наведеного вище прийому юридичної фікції в контексті захисту прав «власників» бездокументарних цінних паперів. Відповідно до ст. 194 цього Кодексу *цінним папером* є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цього документа, іншим особам.

У п. 1 ч. 2 ст. 163 Господарського кодексу України зазначено, що *цінним папером* є документ встановленої форми з відповідними

реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам. В цілому визначення, які містяться у згаданих кодексах, є близькими до визначення, що наведене у Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок», хоча мають місце окремі акценти на суб'єктному складі.

Стаття 177 Цивільного кодексу України визначає цінні папери одним з *об'єктів цивільних прав і прирівнює їх до речей*, що не відповідає ч. 3 ст. 195 ЦК України в частині бездокументарних цінних паперів. Адже бездокументарні цінні папери не є речами в їх класичному розумінні, оскільки їм не притаманні відповідні ознаки речей. Хоча, як попередньо було зазначено, законодавець за рахунок ряду норм описав бездокументарні цінні папери як документи, намагаючись таким чином «наблизити» їх до речей. У свою чергу, на противагу ЦК України, п. 7 ст. 139 Господарського кодексу України встановлює, що *цінні папери* є особливим видом майна суб'єктів господарювання. Як наслідок, на нормативному рівні залишається невирішеною проблема співвідношення категорій «річ» та «бездокументарний цінний папір», а також існує конкуренція правових норм двох кодифікованих нормативних актів, що, безперечно, породжує проблеми правозастосування.

Аналізуючи поняття цінного паперу не можна не помітити того, що відсутність легального визначення цінного папера є характерною для кодифікованих актів деяких держав, що ще раз підкреслює необхідність уніфікації у питанні розуміння юридичної природи розглядуваного правового явища. Наприклад, Цивільний кодекс Польщі не містить чіткого визначення поняття цінного папера. Зазначене впливає з норми арт. 921-6 Цивільного кодексу Польщі, згідно з якою, якщо зобов'язання впливає з виданого цінного папера, боржник зобов'язаний

його виконати при поверненні документа чи пред'явленні його боржнику з метою позбавлення документа його правової сили у загальноприйнятому порядку. Тобто в даному випадку відсутнє визначення поняття цінного папера як такого і є лише вказівка на нерозривний зв'язок між цінним папером та правом, ним закріпленим, що, на думку польських авторів, пов'язано із зайняттям польським законодавцем проміжної позиції між науковими поглядами, що спрямовані на визначення правової природи цінного папера [17, с. 9–13]. І хоча визначення цінного папера в Законі Республіки Польщі «Про оборот фінансових інструментів» воно обмежене сферою правового регулювання цього Закону та містить лише перелік фінансових інструментів, які у розумінні цього Закону є цінними паперами.

Законодавство ФРН та Австрії також містить подібний нормативний підхід. Аналізуючи поняття цінних паперів за законодавством ФРН, Є. Ф. Жуков зазначив, що у німецькому законодавстві немає поняття цінних паперів, а тому визначення, що надаються у літературі, є досить розпливчастими, адже найчастіше вони визначають цінні папери як документи, в яких права володільця закріплені таким чином, що для їх здійснення необхідним є володіння даним документом [18, с. 318]. Взагалі з цим можна погодитися лише у частині відсутності прямого легального визначення цінних паперів, оскільки спеціальні закони ФРН все ж таки розкривають поняття цінних паперів, враховуючи власну специфіку сфери правового регулювання. Наприклад, у § 2 Закону ФРН «Про торгівлю цінними паперами» [19] зазначено, що цінними паперами визнаються всі види цінних паперів, які можуть бути передані за винятком розрахункових інструментів, торгівля якими здійснюється на фінансових ринках. Звичайно, таке визначення повною мірою не розкриває сутності досліджуваного правового явища, однак його наявність не дає можливості стверджувати про відсутність визначення цінних паперів у законодавстві ФРН.

Не можна не згадати й окремих держав,

законодавство яких містить легальні визначення поняття цінних паперів. Наприклад, Цивільний кодекс РФ дає визначення поняття цінних паперів, де відповідно до ч. 1 ст. 142 цінним папером є документ, що засвідчує з дотриманням встановленої форми та обов'язкових реквізитів майнові права, здійснення чи передача яких можливі лише при його пред'явленні [20]. У даному випадку важливим є те, що законодавець підкреслив ознаку пред'явлення цінного папера при передачі або здійсненні майнового права. Подібний нормативний підхід відомий і законодавцю Республіки Білорусь. Так, у ст. 1 Закону Республіки Білорусь «Про цінні папери та фондові біржі» від 12 березня 1992 р. № 1512-ХІІ вказується, що цінні папери (акції, облигації) – це документи, що засвідчують виражені в них та реалізовані шляхом пред'явлення чи передачі майнові права чи відносини займу власника цінного папера стосовно емітента [21]. Широке за змістом визначення цінного папера наводиться у Цивільному кодексі Швейцарії. Відповідно до арт. 965 книги п'ятої Цивільного кодексу цінним папером є будь-який документ, яким закріплено право такого роду, що не може бути використано чи передано іншому без цього документа [22].

Загалом не можна не помітити, що у випадках, коли законодавець відносить цінний

папір до об'єктів цивільних прав, на перший план впливає регулювання процесу їх обігу. Якщо ж у нормативному масиві цінні папери відносяться до особливих видів зобов'язань – законодавець чільне місце віддає регулюванню виникнення та припинення прав за цінними паперами [17, с. 9–13]. Втім наведені основоположні нормативні моделі, які реалізуються у законодавстві багатьох держав, є недосконалими. Так, В. О. Лапач зазначив, що цінні папери, як і гроші, не є ні речами, ні майновими правами, а тому необхідним виявляється конструювання нового законодавчого розуміння цінних паперів як неречових, але матеріальних об'єктів цивільних прав [11, с. 441].

На підставі зробленого теоретичного аналізу можна дійти таких висновків. *По-перше*, бездокументарний цінний папір слід розглядати не як класичний документ, а як обліковий запис або електронний документ. *По-друге*, легальні визначення цінного папера не орієнтовані виключно на документарну концепцію цінного папера через віднесення законодавцем бездокументарного цінного папера до юридичної категорії документа. *По-третє*, на нормативному рівні залишається невирішеною проблема співвідношення категорій «річ» та «бездокументарний цінний папір».

Список використаних джерел

1. Панова Л. В. Проблемы правового регулирования рынка ценных бумаг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Панова. – Х. : Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого, 2002. – 211 с.
2. Холощак О. Виды ценных бумаг / О. Холощак // Галицькі контракти. – 1998. – № 33–34. – С. 75–76.
3. Фельдман А. А. Депозитные и сберегательные сертификаты. Чековое обращение / А. А. Фельдман. – М. : ИНФРА-М, 1995. – 487 с.
4. Малышев Я. С. История формирования и развития административно-правового регулирования в сфере рынка ценных бумаг / Я. С. Малышев // Вестник ВГУ. – 2009. – № 1. – С. 166–178.
5. Кологойда О. В. Правове регулювання фондового ринку України : навч. посіб. / О. В. Кологойда. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 320 с.
6. Коммерческое (предпринимательское) право : учебник : в 2 т. / под ред. В. Ф. Попондопуло. – М. : Проспект, 2010. – Т. 1. – 592 с.
7. Зенькович Е. В. Рынок ценных бумаг: административно-правовое регулирование / Е. В. Зенькович. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 295 с.
8. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) / В. Л. Яроцький – Х. : Право, 2006. – 544 с.

9. Агарков М. М. Основы банковского права : курс лекций ; Учение о ценных бумагах : науч. исследование / М. М. Агарков. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 350 с.
10. Травкин А. А. Эмиссионные и неэмиссионные ценные бумаги / А. А. Травкин, Н. Н. Арефьева, К. И. Карабанова. – Волгоград : Изд-во Волгоградского государственного университета, 2001. – 156 с.
11. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика / В. А. Лапач. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 544 с.
12. Алексеев С. С. Восхождения к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М. : НОРМА, 2001. – 752 с.
13. Нерсесов Н. О. О бумагах на предъявителя с точки зрения гражданского права : историко-догматическое исследование / Н. О. Нерсесов. – М. : Унив. тип., 1889. – 194 с.
14. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
15. Белов В. А. Ценные бумаги в российском гражданском праве / В. А. Белов. – М. : Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1996. – 448 с.
16. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 851-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
17. Богустов А. А. Ценные бумаги в праве Польши: сравнительно-правовой анализ / А. А. Богустов // Бюллетень нотариальной практики. – 2008. – № 1. – С. 9–13.
18. Рынок ценных бумаг : учебник / под ред. Е. Ф Жукова. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 656 с.
19. Gesetz über den Wertpapierhandel: in der Fassung der Bekanntmachung vom 9. September 1998 № 4110-4 // Bundesgesetzblatt I. – 1998. – P. 2708.
20. Гражданский кодекс РФ от 30.11.1994 № 51-ФЗ // Собрание законодательства РФ. – 1994. – № 32. – Ст. 3301. – 5 декабря.
21. Закон Республики Беларусь «О ценных бумагах и фондовых биржах» от 12.03.1992 № 1512-ХІІ // Ведомости Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. – 1992. – № 11. – Ст. 194.
22. Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerischen Zivilgesetzbuches vom 14. Juni 1881 (Fünftes Teil: Obligationenrecht) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gesetze.ch/inh/inhsub220.htm>.

Вавженчук С. Я. Проблемы понимания юридической природы ценных бумаг в пост-кодифицированный период.

В статье рассмотрено сущность ценных бумаг, а также их особенности, отдельное внимание обращено на доктринальные подходы понимания ценных бумаг.

Ключевые слова: ценные бумаги, объекты гражданских прав.

Vavzhenchuk S. Y. The issues of understanding the legal nature of securities in post-codification period.

The article focuses the essence of securities and their features, particular attention is paid to dogmatic approaches to understanding securities.

Key words: securities, civil rights objects.